

Csepregi Zsolt¹

Az izraeli–iráni „árnyékháború” nemzetbiztonsági eszközei

The National Security Toolkit of the Israeli–Iranian „Shadow War”

Az Iráni Iszlám Köztársaság 1979-es megalakulásától kezdődően egyre intenzívebb konfliktusba sodródott Izraellel. A két ország antagonisztikus küzdelme mindeddig hagyományos háború formájában nem jelent meg, azonban számos más formában zajlik. Az izraeli–iráni konfliktus egyre növekvő mértékben történik a kibertérben, nemzetbiztonsági eszközökkel, továbbá a rakétacsapások által. A tanulmány bemutatja az izraeli–iráni szembenállás regionális és globális kontextusát, különös tekintettel a közel-keleti regionális egyensúly (hiányának) kérdésére. Tárgyalja az izraeli katonai stratégia offenzív–defenzív jellegét, amelyből levezethető a zsidó állam által alkalmazott stratégia és a nemzetbiztonsági eszközök alkalmazásának módja Iránnal szemben. A tanulmány az elméleti levezetést követően esettanulmányokként ismerteti a küzdelem két legfontosabb színterét, az iráni szíriai jelenlét ellen végzett támadásokat, továbbá a nukleáris program elleni kiber- és titkosszolgálati műveleteket.

Kulcsszavak: Irán, Izrael, titkosszolgálati műveletek, nukleáris fegyverkezés, Közel-Kelet

The Islamic Republic of Iran has entered ever more intensely into a proxy-war with the State of Israel since its inception in 1979. The two countries’ antagonistic relations have not manifested yet in conventional warfare, but they are waging a shadow war in many other forms. The Israeli–Iranian proxy war is being waged ever more increasingly in cyberspace, national security methods and rocket strikes. The study presents the regional and global context of the Israeli–Iranian clash, with an emphasis on the Middle Eastern balance of power. It discusses the Israel offensive–defensive military strategy which guides the Jewish state’s strategy against Iran and the utilisation of national security methods. From the theoretical aspect, the study presents as case studies the two main areas of the conflict, the strikes against Iranian assets and forces in the Syrian front and the cyber and clandestine strikes against the Iranian nuclear programme.

Keywords: Iran, Israel, clandestine operations, nuclear armament, Middle East

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: zsolt.jcpa@gmail.com

Az izraeli–iráni árnyék háború környezete

A közel-keleti régió összetett hatalmi viszonyai határozzák meg a tanulmány által vizsgált izraeli–iráni hatalmi vetélkedést és az alkalmazott eszközöket. A térség folyamatos átalakuláson ment keresztül az elmúlt években, amelyben a négy regionális nagyhatalom által diktált keretek, az iráni, szaúdi, török és izraeli hatalmi vetélkedés határozza meg a viszonyokat, egyben a kisebb, illetve belső nehézségek miatt hatalmi potenciálja alatt teljesítő államok (különösen Egyiptom²) külpolitikai mozgásterét. A kelet-mediterrán és közel-keleti régióban, amelynek csatlakozási pontjában Izrael elhelyezkedik, összetett hatalmi egyensúlyozási rendszert láthatunk kirajzolni. Irán hatalma növelésének stratégiája a fizikai dimenzióban az úgynevezett síita tengely állandósítása a Földközi-tenger keleti medencéig elnyúlóan, az iraki, szíriai és libanoni szövetségeseinek segítségével, továbbá befolyásának megerősítése Jemenben. A két potenciális nem arab regionális hegemonnal szemben a belső kihívásoktól terhelt két arab hatalom, Egyiptom és Szaúd-Arábia (kiegészülve az Egyesült Arab Emírségekkel) igyekszik ellensúlyozni előbbi Törökországot, utóbbi főként Iránt, miközben a másik nem arab állam ellen támogatják egymást.³ Izrael különleges szerepet játszik a térség egyensúlyi rendszerében, mivel az egyetlen nem arab és nem muszlim többségű állam, amely egyben regionális katonai nagyhatalom, ugyanakkor kis mérete és politikai-társadalmi különbözősége miatt nem potenciális regionális hegemon. A zsidó állam számára továbbra is az elsődleges fenyegetést jelentő iráni hatalmi ambíciók és befolyás ellensúlyozása a fő prioritás, az ennek érdekében folytatott együttműködés 2021-re újrarajzolta a regionális együttműködési hálót.⁴ A szembenállás fizikai dimenzióján túl (az említett síita tengely mentén) az iráni nukleáris program jelenik meg a térség államai számára az egyik legjelentősebb fenyegetésként. A zsidó állam regionális partnerségei mellett egyoldalúan is küzdelmet folytat az iráni befolyás fizikai és nem fizikai megjelenési formáival szemben, izraeli terminológiában a zsidó állam „offenzív-defenzív” katonai és nemzetbiztonsági stratégiát követ, a „hadjárat a háborúk között” eljárás keretében.⁵ Az izraeli–iráni konfliktus mind ez ideig a háborús szint alatt maradt, azonban az elmúlt években a gyakran helyettesítőként keresztül vívott küzdelem, az említett „hadjárat” egyre erőteljesebbé vált a szíriai fronton, a kibertérben és a fizikai valóságban folytatott fedett műveletekben. A tanulmány bemutatja, milyen eszközökkel folytatja Izrael a háborús szint alatt maradó feltartóztatását az iráni előretörésnek, milyen nemzetbiztonsági eszközrendszerre támaszkodik, és ennek mi a regionális és globális jelentősége. Az adott konfliktus hordereje mellett az izraeli példa fontos tapasztalatokat nyújt más technológiailag fejlett államok számára is a háborús szint alatti műveletek kapcsán.

² Egyiptomot hagyományosan a közel-keleti regionális nagyhatalmak között szokás említeni, azonban a jelenlegi belső kihívások olyan mértékben lekötik erőforrásait, hogy a többi felsorolt államhoz képest messze nem rendelkezik kül- és biztonságpolitikai erőforrásokkal, ettől függetlenül megkerülhetetlen hatalmi tényező, potenciális regionális nagyhatalom és akár regionális hegemon.

³ Al-Ketbi 2021: 84.

⁴ Shine–Zimmit 2021: 37.

⁵ Freilich 2018: 225.

Iráni hatalmi ambíciók a Közel-Keleten

Irán ellensúlyozása kiemelten jelentős tényező, mivel kevés olyan állam létezik a Közel-Keleten, amelynek geopolitikai helyzete olyan mértékben javult volna a hidegháborút követő bő három évtized alatt, mint Iránnak.⁶ A teheráni teokratikus politikai vezetés, amely az 1978–1979-es iráni iszlám forradalom nyomán került hatalomra, az arab tavaszt követően a perzsa nagyhatalmiság évszázadok óta nem tapasztalt szintjét volt képes elérni a térségben, befolyása kézzelfogható a Földközi-tenger keleti partjaitól Afganisztánig, a Kaszpi-tengertől az Ádeni-öbölön át. Minden pozíciónyerés ellenére azonban a forradalmi Irán megmaradt a nyugati hatalmak és szövetségeseik szemszögéből nézve páriáállamnak, ellenségek és vetélytársak veszik körül minden oldalról, és belső stabilitása is megkérdőjelezhető. Ahhoz, hogy az ország biztonsági helyzetét és az ebből következő hatásokat megértsük, szükséges számba venni az állam működését alapvetően meghatározó, egyszersmind korlátozó ellentmondásokat. Az ellenséges környezetből és egy világhatalmi védelmező hiányából adódóan Irán nem zárkozhat el a világtól (ahogyan azt az iraki–iráni háború példája is mutatta a jelenlegi rezsim hatalomra kerülése után nem sokkal), hanem tevékeny és összetett külpolitikai célokat kell követnie, minden lépésnél figyelembe véve a globális, regionális és lokális biztonságpolitikai szempontokat.

A külpolitikai célok két jelentős területén érdemes megvizsgálni az iráni magatartást, méghozzá a nukleáris politika és a regionális befolyásszerzés kapcsán. Az iráni nukleáris ambíciók, habár már a nyugatbarát sah uralma alatt megjelentek amerikai támogatással, az iszlám forradalmat és a hidegháborús rend összeomlását követően Mahmud Ahmadinezsád konzervatív-populista elnöksége alatt érte el a csúcspontját. A Nemzetközi Atomenergia-ügynökség jelentése alapján Teherán 2003-ig olyan rejtett tevékenységet végzett, amely arra utal, hogy igyekezett atomfegyverhez jutni.⁷ Ezzel megszegte az atomsorompó-egyezményben vállaltakat, azonban az erősödő nemzetközi nyomásgyakorlás hatására néhány évre befagyasztotta erőfeszítéseit. A nukleáris robbanószerkezethez szükséges tisztaságú uránérc előállításához szükséges centrifugák telepítése, a titkos katonai üzemek napvilágra kerülése ritka nemzetközi koalíciót hívott életre, amelynek keretében az ENSZ BT öt állandó tagja és Németország, az úgynevezett P5+1 formula 2015 során képes volt rábírni Iránt az átfogó akcióterv (*Joint Comprehensive Plan of Action*, JCPOA) aláírására. Teherán ennek keretében 10–15 évre önkorlátozást fogadott el cserébe az államot már évtizedek óta sújtó gazdasági szankciók nagy részének feloldásáért, engedve az iráni nép akaratának, amely nagyobb jólétet kívánt a nukleáris ambíciók helyett, másrészt reálpolitikai alapon a gazdaság megmentése érdekében. Irán szemszögéből azonban realista, racionális alapokon indokolható lenne a nukleáris elrettentő erő kifejlesztése, mivel az Oroszország, Pakisztán, Izrael és az Egyesült Államok jelentette fenyegetés révén minden irányból atomhatalmak veszik körbe. Ugyanakkor a perzsa atomfegyver kifejlesztése

⁶ N. Rózsa 2010: 268–269.

⁷ Nemzetközi Atomenergia Ügynökség 2003

láncreakciót indítana el a Közel-Keleten; Szaúd-Arábia nyíltan kijelentette, hogy maga is katonai nukleáris programba kezdene, ha Irán atombombához jut.⁸

Minden bizonnyal Törökország sem késlekedne nukleáris paritást elérni keleti szomszédjával szemben. Izrael, annak ellenére, hogy feltételezhetően rendelkezik nem csupán atomfegyverekkel, de a második csapás képességével is, a későbbiekben tárgyalt okokból létfenyegetésnek tart egy nukleáris fegyverekkel rendelkező Iránt. A JCPOA-megállapodást 2018-ban Donald Trump amerikai elnök egyoldalúan felmondta, ami négyéves folyamatot indított el, amelynek célja a megállapodásban szereplő hézagok betöltése. A Biden-adminisztráció az elvárásokból engedve újra kezdte a tárgyalásokat Iránnal, amelynek eredményeképpen 2022 elején került volna sor a frissített, előzetes hírek szerint a korábbinál gyengébb megállapodás megkötésére.⁹ Ezt a lehetőséget azonban az orosz–ukrán háború és Irán azon követelése, hogy a Forradalmi Gárda kerüljön le a terrorszervezetek listájáról, bizonytalan időre elhalasztotta. A nukleáris alku újrakötésére adandó izraeli nemzetbiztonsági reakciókat a későbbiekben tárgyalja a tanulmány.

Irán hagyományos katonai befolyása a Közel-Keleten, mint említettük, évszázadok óta nem tapasztalt mértékűre nőtt. 2003-ban az amerikai vezetésű szövetség megdöntötte Szaddám Huszein szunnita–arab nacionalista rezsimjét Irakban, és utat engedett az Irán-barát síita kormányzatoknak. Irán így szabad utat kapott a nyugati terjeszkedés előtt.¹⁰ Gyakorlatilag a Földközi-tenger keleti medencéjéig érő befolyási övezetet hozott létre, amelynek elemei Bagdad, Damaszkusz és a libanoni Hezbollah terrorszervezete, amely állam az államban. Az iráni befolyást a katonai erőinek elitjét adó Forradalmi Gárda „katonai tanácsadói” és annak bázisai adják.¹¹ Ehhez járulnak hozzá a több tízezres létszámúra tehető síita milíciák, amelyek a libanoni Hezbollah mintájára épültek ki Irakban, azonban nem tekinthetők monolit szervezetnek.¹² A nyugati irányú befolyási övezetben kifejtett katonai beavatkozás és támogatás jelentős anyagi és humán erőforrásokat szív el Iránból, ami a nukleáris programhoz hasonlóan komoly vitákat generál a társadalom körében. Irán azonban kényes egyensúlyt kénytelen fenntartani, hiszen befolyási övezetében számos kihívás éri az öböl államainak támogatását élvező szunnita felkelők, a török déli ambíciók, sőt, még szövetségese, Oroszország révén is.

A síita tengely kiterjedése azt is jelentette, hogy Teherán fegyveres erői és katonai bázisai közvetlen szomszédságba kerültek Izraellel. Az Izrael elpusztítására való agitáció korábban olcsó politikai tőkét hozhatott Irán számára az arab világban, miközben kliense, a Hezbollah és kisebb mértékben a gázai övezetet uraló Hamász töltötte be az elrettentő erő szerepét a zsidó állammal szemben. A Golán-fennsíkhöz érve azonban Iránnak meg kell fontolnia minden lépését, mivel 2017 második felét követően megszorodtak az izraeli légi csapások az iráni állásokkal szemben. Teherán nem engedheti meg magának, hogy a számos ellenérdekelt szunnita hatalom mellett a fejlett katonai erővel rendelkező zsidó állammal is nyílt konfliktusba kerüljön. Emellett a sír

⁸ O’Donnell 2018

⁹ Masterson 2022

¹⁰ N. Rózsa 2015: 198.

¹¹ Maras 2016: 385.

¹² Alaaldin 2017

hadszíntéren Irán nem független, teljhatalmú hadviselő fél, köszönhetően az orosz katonai jelenlétnek és érdekeknek, másrésztől, ha az Aszad-rezsim megmentése a tét, akkor arra nem gyakorolna pozitív hatást az iráni–izraeli háború hadszínterévé válni.

Izraeli katonai és nemzetbiztonsági gondolkodás

Az izraeli katonai stratégia alapjául szolgáló nemzeti biztonsági stratégia három plusz egy pillérré épül. Az ország fent leírt földrajzi korlátaiból következően a három hagyományos pillért jelenti az elrettentés, korai riasztás és a döntő győzelem, emellett negyedikként jelenik meg a védelem.¹³ Utóbbi később, az átalakuló biztonsági környezet hatására lett a katonai doktrínák egyik alapvető eleme, azonban a domináns katonai és nemzetbiztonsági ethosszal ellentmondásos viszonyban lévő pillér. A támadás nem csupán a lehető legjobb, hanem az egyetlen lehetőségként volt számontartva a hagyományos izraeli katonai stratégia szerint, amely az ország területének sebezhetőségét és létszámban meglévő hátrányát kívánta kiegyenlíteni az offenzív kivitelezésű, ugyanakkor összességében defenzív stratégia keretében.¹⁴ Elmondható tehát, hogy a védelmi katonai eljárások logikus fejlődési folyamat részei, és összhangban vannak az izraeli katonai stratégia átfogó céljával, amely maga is a védelemre szorítkozik, és ennek eszközei a támadó műveletek. Izrael számára a katonai tervezés során döntő tényező, hogy a katonai konfliktusok egyetlen elfogadható kimenetele a győzelem, amennyiben nem lehet megelőzni a háborút.¹⁵ A döntő győzelem dominálja mind a mai napig az izraeli katonai stratégiát, hiszen az nem számolhat azzal, hogy teljesen képes megsemmisíteni ellenfeleit, legyen szó nem állami szereplőkről, mint a Hamász és a Hezbollah, nem is beszélve az állami ellenségekről, mint Irán. A döntő győzelemnek tehát egy korlátozott, viszonylagos értelmezését kell alkalmaznunk, amikor az izraeli katonai és nemzetbiztonsági műveleteket vizsgáljuk, és a tervezés is ilyen módon történik Izraelben. Mindemellett a doktrína kulcsfontosságú eleme, hogy az ország földrajzi adottságai és a stratégiai mélység hiánya miatt a harcot lehetőség szerint preventív csapással az ellenség területén kell megkezdenie, vagy ennek elmulasztása esetén azt a lehető legrövidebb időn belül oda szűkséges áthelyeznie.

A katonai stratégia végrehajtásánál elsődleges szempont, hogy Izrael képes legyen önerőből megvédenie magát bármiféle külső fenyegetéssel szemben. Ezzel párhuzamosan a zsidó állam törekszik a lehető legszélesebb külső támogatói rendszer kiépítésére katonai és nemzetbiztonsági dimenzióban is, ezzel párhuzamosan egyre jobban függ is külső partnereitől.¹⁶ A két célkitűzés között nincs ellentmondás, az izraeli döntéshozók tisztában vannak vele, hogy az elszigeteltség minden bizonnyal végzetes és elviselhetetlen terhet jelentene az állam számára. A külső támogatás, különösen legalább egy nagyhatalom patronálása (jelenkorunkban az Egyesült Államok, amely az izraeli biztonság „sarokköve”) elengedhetetlen.¹⁷ Ettől függetlenül az izraeli tervezés

¹³ Harvard Kennedy School 2016

¹⁴ Ben-Horin – Posen 1981: 29.

¹⁵ Kis-Benedek 2018: 187–196.

¹⁶ Golov et al. 2010: 46.

¹⁷ Eisenkot–Siboni 2019: 48.

mindig készen áll a lehető legrosszabb forgatókönyv szerint is biztosítani az állam védelmét. Ennek legfontosabb eleme az izraeli nukleáris kétértelműség: a nemzetközi szakértői konszenzus szerint Izrael nukleáris csapásmérő erővel rendelkezik, azonban ezt az ország vezetése nem erősíti meg, és nem is cáfolja.¹⁸ Ellentmondás tehát nincs, azonban az egyensúlykeresés folyamatos a nemzetközi szövetségek és partnerségek fenntartása és mélyítése, illetve a külső kiszolgáltatottság minimalizálása és a stratégiai autonómia maximalizálása között.

Izraeli tevékenység Iránnal szemben

Izrael számára nincsen olyan ellenséges állam, vagy államok és nem állami szervezetek koalíciója, amely jelenleg létében fenyegethetné. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne léteznének nagyon súlyos katonai fenyegetések, amelyek elsősorban Irán és regionális szövetségesei, másodsorban a szunnita dzsihádisták erőkhöz köthetők. Ennek tükrében az izraeli haderő folyamatos, aktív katonai és nemzetbiztonsági eszközökkel végzett tevékenységet folytat, az úgynevezett „hadjárat a háborúk között” keretében.¹⁹ Az északi és déli irányból jelentkező aszimmetrikus fenyegetés egészül ki az iráni nukleáris program jelentette kihívással, amelyet Izrael minden titkos és nyílt eszközzel meg kíván akadályozni. Izrael teljes mértékben a saját biztonsági érdekeiből következően ellensúlyozza katonai és nemzetbiztonsági eszközökkel Irán előretörését. Mindennek azonban regionális és globális kihatása is van, mivel része annak az informális koalíciónak az Egyesült Államok és az öbölállamok, amelyek igyekeznek megakadályozni Iránt abban, hogy megszerezze katonai eszközökkel a regionális hegemóniát.²⁰ Izrael szerepét azonban a megfelelő keretek között kell értékelni, hiszen bár katonai és nemzetbiztonsági képességei jelentősek, nem egy hagyományos regionális nagyhatalomról van szó. A zsidó állam képes határaihoz közel az ellenség erőit nagymértékben pusztítani, főként légierejére, tüzérségére és rakétaarszáljára támaszkodva. Távoli missziós küldetésekre azonban nem képes, tekintettel viszonylag kis lakosságára és arra, hogy nincs jelentős stratégiai mélysége. Izrael ennek tükrében csak egy eleme lehet az Iránt ellensúlyozó koalíciónak, közvetett katonai támogatást tud nyújtani, illetve precíziós csapásokkal és titkosszolgálati információmegosztással és akciókkal segítheti regionális és globális partnereit. Az örök kérdés, hogy Izrael beavatkozna-e az öbölállamok oldalán egy esetleges iráni támadás esetén. A választ erre lehetetlen megadni, azonban kijelenthető, hogy önmagában az izraeli beavatkozás veszélye is komoly passzív elrettentő tényezőt képvisel a közel-keleti hatalmi rendszerben, egyfajta „konvencionális kétértelműség” keretében.

Fontos hangsúlyozni, hogy mindazok az eredmények, amelyeket az izraeli és iráni fél, továbbá utóbbi regionális kliensei elismernek, illetve a médiában megjelenik, pusztán a „jéghegy csúcsát” jelentik a tárgyalt árnyékháború keretében. Minden egyes műveletet, amelyet Izrael ellenséges területen és/vagy a kibertérben végrehajt,

¹⁸ SIPRI 2020: 375–377.

¹⁹ Orion 2021: 6.

²⁰ Steinberg 2021: 33.

hosszas hírszerzési előkészítés előz meg, amelyekkel azonosítani képes a megfelelő célpontokat, azok megtámadási módjának leghatékonyabb formáját és természetesen előkészíteni magát a műveletet. A nemzetbiztonsági műveletek eltérő jellege miatt külön tárgyaljuk az Iránon kívüli és a nukleáris program ellen végrehajtott Iránon belüli tevékenység nemzetbiztonsági vetületeit. Átfogóan azonban megállapítható, hogy a munka dandárját két szervezet végzi izraeli részről, egyrészt a Moszad, amely a külföldi hírszerzésért és műveletekért felelős, továbbá az Izraeli Védelmi Erők Katonai Hírszerzési Igazgatósága, az Aman.

A feladatmegosztás a két szervezet között nem egyértelmű, mindkét szervezetnek más-más erősségei és hiányosságai vannak, összességében kiegészítik egymást. Elmondható, hogy az izraeli haderőhöz tartozó Aman eszközpark terén fejlettebb, míg a Moszad a célterületen beszervezett ügynökök terén rendelkezik magasabb rendű erőforrásokkal. A feladatkörök szándékosan nincsenek élesen elhatárolva, az izraeli biztonsági szektort (is) a nagyfokú informalitás jellemzi. Ezt az informális jelleget egészíti ki a tény, hogy a katonai és nemzetbiztonsági szektor szorosan összekapcsolódik nem csupán egymással, de a társadalom, politika, gazdaság és akadémia minden más egységével. A katonai gondolkodás mindent átítató jellege és a sorkatonai szolgálat kiterjedtsége miatt elmondható, hogy a polgárok döntő többsége „egy nyelvet beszél” a biztonság szempontjából, és a biztonsági szektor vezetői évtizedekre visszamenően ismerik egymást. A tanulmány témájára vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az iráni fenyegetést minden aktor azonos gondolkodási keretben értelmezi mint elsődleges, Izraelt létében fenyegető veszélyt, a kommunikációs csatornák nagymértékben nyitottak, ugyanakkor egy szűk katonai-nemzetbiztonsági elit által domináltak.²¹ Ezzel párhuzamosan az éles elhatárolás hiánya elősegíti a viták kialakulását szakmai kérdésekben a különböző szervezetek, de akár egyes osztályok között, amelyekről végül a politikai vezetők, a védelmi miniszter és a miniszterelnök dönt. Tekintettel arra, hogy ezek a személyek szinte kivétel nélkül a biztonsági szektorból érkeznek, a politikai-katonai-nemzetbiztonsági szektorok összeolvadása összetett, dinamikus mégis koherens egységet képez, amely hatékony megoldás az ugyancsak összetett, dinamikus, mégis koherens iráni fenyegetés elhárítására.

Ellensúlyozás a síita tengely mentén

Az iráni befolyás nyugati irányú fizikai kiterjedésében Izrael három hadszíntéren végez katonai és nemzetbiztonsági műveleteket, az iraki, szíriai és libanoni frontokon. A célterületek messzemenően különböznek, így eltérő eljárásokat alkalmaznak az izraeli erők. A meglévő és lehetséges iráni erőforrásokat (terület, szövetséges erők, létesítmények) azonban gyorsan változtatva képes kihasználni a teheráni rezsim Izraellel szemben, így a naprakész információ és elemzés létfontosságú az izraeliek számára. A három célterület főbb jellemzői szerint Szíria és Libanon jelentősége kiemelkedő, Irak mindaddig többnyire megmaradt a két állam közötti árnyékháború során hírszerzői és logisztikai központnak. A konfliktus ide is áttérjed, aminek eredménye kurdisztáni

²¹ Barak–Sheffer 2013: 143.

létesítmények Irán általi támadása, amelyeket állítólagosan az izraeli nemzetbiztonsági szolgálat(ok) használtak.²² Szemben Irakkal, Szíria és Libanon közvetlen Izrael elleni támadásokra használható az iráni erők által, ennek elhárítása, „felgöngyölítése” a zsidó állam szolgálatainak legfőbb feladata. Izrael rendszeresen hajt végre légi csapásokat az iráni missziós csapatok (az Iráni Forradalmi Gárda Kudsz Erői), a szíriai kormányerők és a libanoni Hezbollah síita terrrorszervezet erői ellen. Célja megakadályozni, hogy a síita tengely erői olyan regionális hegemon pozícióba juthassanak, amellyel Izraelt létében fenyegethetnék.

A tevékenység keretében nem kívánnak minden iráni és szövetséges egységet elpusztítani, a „stratégiai szintű hatás” elérése a cél, így kizárólag a nagy hatékonyságú eszközökre, létesítményekre fókuszálnak.²³ Megfelelő hírszerzési információk gyűjtését és elemzését, értékelését követően főként az új F35-ös vadászbombázókkal hajt végre Izrael rakétacsapásokat szíriai és kisebb mértékben libanoni célpontok ellen. Természetesen már a végrehajtott csapások kerülhetnek nyilvánosságra, és nem az előkészítő munka. Bizonyos, hogy a sikeres katonai támadásokat kiterjedt hírszerzői munka előzi meg, technológiai és humán eszközökkel is. Általánosságban elmondható, hogy a síita tengely minden államában rendelkezésre állnak olyan csoportok, amelyek a rezsimtől való elidegenedésük miatt célpontot jelentenek a zsidó állam szolgálatai számára. Ide tartoznak főként a különböző nem síita kisebbségek, amelyek évtizedes kapcsolatot ápolnak az izraeliekkel, így az egész térségben jelen lévő kurdok, keresztények (különösen Libanonban), de a különböző nem kurd szunnita kisebbségek is. Az iráni befolyás előretörését megelőzően is Izraelnek komoly érdekei fűződtek a libanoni, szíriai és iraki titkosszolgálati tevékenységhez, így a síita tengely kialakulásával párhuzamosan a korábbi erőforrásokat tudták az izraeli szolgálatok az új fenyegetés elhárítására átállítani.

Ezzel a tevékenységgel szoros összefüggésben a Gázai övezetben rendszeres harcokat vív a Hamász és a Palesztin Iszlám Dzsihád terrrorszervezetekkel szemben. Az iráni tengely és a gázai palesztin szervezetek közötti együttműködés változó intenzitású, azonban Izrael legnagyobb fenyegetései között a többfrontos háború merül fel.²⁴ A legújabb forgatókönyv szerint északról és délről terrorista erők csapnak át szárazföldön, miközben Irán és szövetségesei rakétáikkal tűzgyűrűbe fogják a zsidó államot, a lehető legnagyobb pusztítást elérendő. Izrael számára az iráni létfenyegetés elemzésének és értékelésének legfontosabb eleme a nukleáris képességek mellett e kettős front kialakulásának esélye, azaz a valódi kapcsolatok feltérképezése az iráni–palesztin együttműködés kapcsán. A kapcsolatban komoly törés állt be a szíriai polgárháború kitörését követően, amikor is a Hamász szembe fordult az Aszad-kormányzattal a szunniták ellen elkövetett tetteik miatt, és Törökországgal fűzte szorosabbra kapcsolatait, azonban a 2021-es gázai összecsapások során a hosszú évekre visszamenő iráni támogatás új lendületet vett.²⁵ Egy Iránnal való eskaláció esetén azonban valószínűsíthető, hogy a Hamásznak komoly érdeke fűződne egy második front megnyitásához délről, amennyiben Izrael azt nem képes elrettenteni.

²² Harel 2022

²³ Al-Khalidi 2021

²⁴ Eisenkot–Simoni 2019: 23.

²⁵ Levy 2021

A két front túlterhelheti rakétatámadásokkal az izraeli védelmi képességeket, különösen, amíg a cikk írásának idején fejlesztett Vaskürt lézeres elhárítórendszer nem egészíti ki a Vaskupola-egységeket. Ezen a ponton fontos megemlíteni, hogy az izraeli biztonsági gondolkodás fenntartja a „létfenyegetés” gondolati rubrikát, amelybe behelyezheti az adott időben létező legnagyobb fenyegetést.

A modern izraeli történelem során ez a fenyegetés volt az arab államok egyre fogyatkozó szövetsége, majd egy átmeneti időszakban a terrrorszervezetek és Szíria, míg a 2010-es évekre Irán és a síita tengely került be ilyen módon az izraeli katonai tervezésbe. Amint Izrael megtalálja a fenyegető tényezőt, képes a lehető legnagyobb mértékben mozgósítani erőforrásait a biztonságot szavatoló offenzív-defenzív katonai stratégia végrehajtása érdekében. A nemzetbiztonsági eszközök és eljárások kapcsán ennek relevanciája, hogy a fenyegetést az izraeli katonai és nemzetbiztonsági gondolkodás a logikus elemzési, értékelési lépésekkel, de szükségszerűen a lehető legradikálisabb végkifejletig, az állam és nép elpusztításáig vezeti le, és ennek elhárítására készül fel. Ez a gondolkodási séma ad különös jelentőséget a libanoni, szíriai, iraki és iráni és kiegészítő elemként a gázai területeken folyó műveleteknek.

Az iráni nukleáris program elleni fellépés

A síita tengely fizikai dimenziójában végzett műveletek mellett kiemelt kihívást jelent Izrael számára az iráni nukleáris program. A veszélynek három oldala van, amelyek ellen az izraeli fél különböző módszerekkel, de egységes stratégia keretében lép fel. Az első kihívás természetesen magának az atomfegyvernek a megszerzése a perzsa állam által. A teheráni katonai és politikai (teokratikus) vezetők visszatérő állításai a „cionista rezsim” elpusztításáról és hasonló kijelentések Izrael számára azt jelentik, hogy az állam elpusztításának szándéka reális veszélyforrás, és ez alapvetően meghatározza az izraeli döntéshozatalt.²⁶ Számos ellenérv létezik, hogy Irán miért nem törölné el valójában nukleáris fegyverekkel Izraelt (muszlim szent helyek léte, izraeli arab és palesztin lakosság, kölcsönös elrettentés). Mindezek nem győzik és a rendkívül érzékeny biztonságpercepcióból következően nem is győzhetik meg az izraeli döntéshozókat, hogy ne lenne valós veszély az Irán általi elpusztításra vonatkozó szándék. A második kihívás abból ered, hogy egy nukleáris Irán az atomfegyver ernyője alatt sokkal nagyobb cselekvési szabadsággal rendelkezne a térségben, mint jelenleg. Izrael számára az elpusztítását követően a legnagyobb veszély mozgásszabadságának korlátozása, azaz a „hadjárat a háborúk között” korlátozása az ellenfél által.²⁷ A harmadik veszélyforrás a nukleáris tárgyalások, amelyeknek keretében Irán olyan engedményeket igyekszik nyerni a nemzetközi közösségtől, amelyek révén ugyancsak cselekvési szabadságát és képességeit fejlesztheti (mint a Forradalmi Gárda levétele a terrorista szervezetek listájáról és szankciók eltörlése). Látható, hogy a zsidó állam számára az iráni nukleáris program hátráltatása, szabotázsza több okból is kiemelt jelentőségű.

²⁶ Inbar 2021

²⁷ Bennett 2021

A nukleáris program elleni izraeli műveletek két vetületét emelhetjük ki, egyik a nukleáris létesítmények elleni műveletek, illetve az abban részt vevő személyek elleni műveletek. Mindkét terület jól bemutatja, hogy nemzetbiztonsági eszközök nélkül a legfontosabb izraeli kül- és biztonságpolitikai prioritás elérhetetlen lenne. A közel-keleti térségben meglévő nukleáris létesítmények elleni izraeli fellépésnek évtizedes hagyományai vannak, korábban az iraki és szíriai nukleáris központokat semmisítette meg az izraeli légierő. Az iráni kihívás jóval összetettebb, mivel szemben a két korábbi ellenséges állammal, ahol egy-egy létesítményben összpontosult az atomprogram, az iráni erőfeszítések szét vannak szórva a nagy és távoli államban, többnyire mélyen beásva. Mindezek miatt az izraeliek által előnyben részesített megoldás a légi csapások alkalmazására elégtelen az iráni nukleáris program felszámolására, összetettebb megoldásokat szükséges alkalmazniuk.

Fontos esettanulmányát nyújtja az izraeli műveleteknek a Stuxnet vírus bevetése 2010-ben, amely a natanzi nukleáris létesítményben működő urándúsító centrifugák ötödét tette használhatatlanná. A közös amerikai–izraeli fejlesztésű vírus sajátossága a nagyfokú specifikusság, amelyhez szükséges volt a lehető legpontosabb információk megszerzése arra vonatkozóan, hogy milyen Siemens márkájú eszközöket alkalmaz az iráni fél, amelyeket meg lehetett fertőzni. Maga a Stuxnet-kód azonban csak egy eleme volt a műveletnek, számos más titkosszolgálati akcióra szükség volt az információszerzéshez, eljuttatáshoz, így a fizikai valóság manipulálásra képes kibertámadások szerepének túlhangsúlyozása veszélyes torzítás, a művelet komplexitására kell rámutatni. Az irániak tökéletesen értik ezt, és minden hasonló támadást követően tudják, milyen mélyen be vannak épülve az izraeliek az iráni rendszerbe, lásd a 2020-as natanzi műveletet, ahol az izraeli ügynök személyesen jelen volt az üzemben a szabotázs során. A kognitív dimenziót tekintve hasznos az Izraelben ülő hacker képe, aki egy laptopról szabotálja az irániak fő nemzeti erőfeszítését. Ezt követően folyamatos eskalációs-deeszkalációs ciklusok a kibertérben folyó küzdelemben, Izrael keresi a lehetőséget az iráni nukleáris létesítmények elleni kibertámadásokra (vagy annak álcázott fizikai támadásokra, hogy ne fedje fel humán ügynökeit, vagy egyéb Iránban lévő képességeit), időnként a civil szektorra, egyéb kritikus infrastruktúrára is áttérjed a küzdelem, például a vízellátó hálózatra vagy a kikötői infrastruktúrára.

Az izraeli–iráni konfliktus fontos állomása volt a szabotázsakciók és ellenakciók túlterjedése a nukleáris programon a kritikus infrastruktúrára. Irán keresi a lehetőséget, hogy az aszimmetrikus relációt és izraeli kiberfőlnyent ellensúlyozza, képességei a szembenállás következtében folyamatos fejlődésen mennek keresztül, ami kiberfegyverkezési versenyhez vezetett a felek között.²⁸ Ennek keretében került sor az izraeli vízművek ellen elkövetett 2020-as kibertámadásra. Az izraeli fél ezt megtorolva, a Bandar-Abbász iráni, stratégiai jelentőségű kikötő kibertámadással való megbénításával jelezte, hogy nem tűri el iráni részről az eskalációt, amennyiben ki kívánja terjeszteni a kiberháborút a civil kritikus infrastruktúrára, úgy az iráni fél lesz összességében a vesztes.²⁹ Az izraeli módszer koreográfiája mára ismert, a háttérben kiválasztják a célpontokat, majd a támadást megelőzően számos fórumon

²⁸ Lewis 2019

²⁹ Siman-Tov – Even 2020

felerősödik az asszertív-offenzív retorika az izraeli politikai és katonai elit részéről.³⁰ Ezt követően, a megfelelő felderítési, műveleti tervezési és kommunikációs lépéseket követően hajtják végre magát a támadást, majd ennek kiszivárogtatása és név nélküli elismerése zárja az elrettentési ciklust, ez lehet ideiglenesen sikeres, vagy pedig további eszkalációs-deeszkalációs lépések következnek az ellenfél reakciója szerint. A fentiekből következtetve tehát kényes egyensúlyozás látszik kirajzolódni, ahol nem pusztán egy háborús küszöb alatti konfliktus zajlik, hanem azon belül is érvényesül a folyamatos és dinamikus eszkalációs-deeszkalációs ciklusok egymásra épülése, a nemzetbiztonsági, katonai, diplomáciai eszközök szoros koordinációja.

Az izraeli nemzetbiztonsági közösség másik eszköze az iráni nukleáris program hátráltatására a kibertámadások és fizikai szabotázsakciók mellett a program vezetőinek célzott likvidálása. Izrael ezen a téren is korábbi gyakorlatot ültetett át, hiszen a palesztin terrorszervezetek tagjai, különösen vezetőik, illetve robbanószer- és rakétamérnökei ellen évtizedek óta alkalmazott eljárásról van szó. Ezekben az akciókban főként helyben, Iránban elkövetett merényletekről beszélhetünk, amelyekben a nukleáris program fejlesztésében megbízott tudósokat (akik egyben jellemzően a Forradalmi Gárda tisztjei is) iktatják ki az izraeliek, az Egyesült Államokkal szoros együttműködésben. Az elkövetett merényletek során a módszer leggyakrabban a tudós autójára helyezett robbanószer, amelyet motorbiciklin közlekedő ügynökök helyeznek fel. A másik 2020-ban Mohsen Fakhrazadeh az „iráni bomba atyja” ellen megvalósított, a korábbiaknál jóval drámaibb módszer a gépjárműre helyezett automata gépágyú, amely a korábbi merényletekhez képest is erőteljesebb üzenetet közvetített az iráni fél felé, a nukleáris programban való közreműködés veszélyei kapcsán.³¹

Két vetületét kell kiemelnünk az izraeli célzott likvidálásoknak: a beépülés mélységét és az üzenet jellegét. Az előbbi kapcsán látni szükséges, hogy ezek az iráni tudósok a perzsa állam által kiemelten védett személyeknek számítanak, akik az egyik legfontosabb nemzeti programon dolgoznak. Az ő követésük, a szükséges erőforrások adott helyen és időben való rendelkezésre állása és a meggyilkolásuk sikere azt jelenti, hogy az izraeliek és a nekik dolgozó helyi ügynökök mély és alapos információkkal rendelkeznek a Teheránban zajló eseményekről, mutatja a titkosszolgálati szervek hatékonyságát. Arra is rávilágít, hogy Iránban jelen vannak azok a helyi személyek, akik különböző ráhatások segítségével beszervezhetők a teheráni rezsim céljai ellen, a lehető legkomolyabb veszélyeket vállalva. Részben ez is segít a merényletek kognitív dimenzióban való felhasználása során, hiszen nem pusztán a vezető tudós elvesztése a haszna a kiiktatásuknak, hanem a többiek elrettentése és nyomás alá helyezése is. Izrael a fent vázolt offenzív kivitelezésű védelmi stratégiáját kommunikálja a merényleteken keresztül, nyomatékosítva, hogy a zsidó állam ellenségei még hazájuk fővárosában sincsenek biztonságban, mindenfajta káros tevékenységükért az életükkel fizetnek. Izrael üzenete, amelyet a hadserege és nemzetbiztonsági szervei által végzett műveleteken keresztül közvetít, Iránon kívül minden más szereplőnek is szól, ellenfeleinek és partnereinek, illetve a hazai közönségnek. A közel-keleti

³⁰ Noél 2020

³¹ Yadlin–Orion 2020

konfliktusok során a felek közötti kommunikációban így a szabotázsakciók és a célzott likvidálások is fontos szerepet töltenek be.

Összefoglalás és következtetések

Az izraeli–iráni konfliktus lezárására a két állam nemzeti érdekeiből következően nem mutatkozik esély sem rövid, sem középtávon. Irán ragaszkodni fog nyugati befolyási övezetének fenntartásához és nukleáris programjának folytatásához, amelyek szükségszerűen konfliktusban tartják a zsidó állammal. A két állam egymással szembeni ellensúlyozása ugyanakkor, amennyiben sikerül azt a feleknek és a regionális partnereknek, érdekelt globális szereplőknek a háborús küszöb alatt tartani, a regionális hatalmi egyensúly fenntartásának fontos eleme. A nyugati államok szempontjából az „árnyékháború” keretében Izrael magára vállalja az iráni befolyásszerzés feltartóztatásának és a nukleáris program akadályozásának jelentős terheit. Teszi ezt fizikai és kognitív értelemben is, ezáltal fontos iráni erőforrásokat semmisítve meg a síta tengely mentén és az atomprogramjában, továbbá az elrettentés eszköze diplomáciai dimenzióban is segíti a nemzetközi közösség Iránnal való tárgyalását. Utóbbi azon a logikán alapul, hogy amennyiben Irán nem mutat hajlandóságot a megegyezésre, úgy a nemzetközi és regionális közösség az eddigieknél is szabadabb kezet, bátorítást és támogatást ad Izraelnek. Mindez azonban rendkívül nagy eszkalációs potenciált is magában rejt, hiszen tudható, hogy a jelenlegi izraeli precíziós katonai csapások és titkosszolgálati akciók mellett folyamatban van egy átfogó katonai művelet kidolgozása az iráni nukleáris létesítményekkel szemben, jelentős, csak 2022-ben 1,5 milliárd dolláros adott célra biztosított költségvetési erőforrásokkal.³² Egy izraeli–iráni háború beláthatatlan következményekkel járna a Közel-Keletre nézve, tovább erősítve a destabilizációt a polgárháború által megviselt Irakban, Szíriában és az összeomlás közelében járó Libanonban. A regionális instabilitásban az Iszlám Állam és egyéb szunnita dzsihádisták terrorszervezetek előretörése is valószínűsíthető.

A fentiek tükrében a konfliktus megmaradása a háborús küszöb alatt minden fél érdeke a közel-keleti régióon belül és kívül. A felek minden konfliktusuk ellenére mindeddig megfelelő belátásról tettek tanúbizonyságot a deeszkalációs mechanizmusok életbeléptetése kapcsán, amikor a konfliktus elkezdett kilépni a közvetlenül ugyan nem egyeztetett, azonban mégis létező szabályai közül (lásd a kibertámadások kritikus infrastruktúrára kiterjedő ideiglenes eszkalációja 2020-ban). Ez a helyzet mindaddig fennállhat, ameddig az izraeli képességek aszimmetrikus fölényt élveznek az irániakkal szemben, és mindenfajta iráni kísérletet a szimmetria elérésére Izrael képes elrettenteni és megakadályozni. Mindennek tükrében a nemzetbiztonsági eszközök közvetett és közvetlen alkalmazásával végzett precíziós csapások, merényletek és szabotázsakciók hozzájárulnak a regionális háború elkerüléséhez. A közeljövő kérdése, hogy ezek elegendőek lesznek-e az izraeli stratégiai célok elérése érdekében.

³² TOI Staff 2021

Felhasznált irodalom

- ALAALDIN, Ranj (2017): *Containing Shiite Militias: The Battle for Stability in Iraq*. Doha: Brookings Institution Doha Center Policy Briefings. Online: www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/12/shiite_militias_iraq_english.pdf
- AL-KETBI, Ebtessam (2021): *The UAE Power-Building Model and Foreign Policy Shifts*. Abu Dhabi: Emirates Policy Center
- AL-KHALIDI, Suleiman (2021): Israel Intensifying Air War in Syria Against Iranian Encroachment. *Reuters*, 2021. április 22. Online: www.reuters.com/world/middle-east/israel-intensifying-air-war-syria-against-iranian-encroachment-2021-04-22/
- BARAK, Oren – Gabriel SHEFFER (2013): *Israel’s Security Networks*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540896>
- BEN-HORIN, Yoav – Barry POSEN (1981): *Israel’s Strategic Doctrine*. Santa Monica: RAND.
- BENNETT, Naftali (2021): Iran Nuclear Programme at ‘Critical Point’, Israeli Prime Minister Warns. *UN News*, 2021. szeptember 27. Online: <https://news.un.org/en/story/2021/09/1101372>
- EISENKOT, Gadi – Gabi SIBONI (2019): *Guidelines for Israel’s National Security Strategy*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy. Online: www.washingtoninstitute.org/media/5731?disposition=inline
- FREILICH, Charles D. (2018): *Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190602932.001.0001>
- GOLOV, Avner et al. (2010): *A National Security Doctrine for Israel*. Policy Paper. IDC Herzliya: Lauder School of Government, Online: <https://bit.ly/3XYpjDR>
- HAREL, Amos (2022): Covert Drone War Between Israel and Iran Goes Public With Missile Launch on Iraq. *Haaretz*, 2022. március 13. Online: <https://bit.ly/3H3VXOd>
- Harvard Kennedy School (2016): *Deterring Terror. How Israel Confronts the Next Generation of Threats*. Special Report. Cambridge, MA: Belfer Center. Online: www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/IDF%20doctrine%20translation%20-%20web%20final2.pdf
- INBAR, Efraim (2021): Iran and Israel: The Inevitable War? *The Jerusalem Institute for Strategy and Security*, 2021. január 6. Online: <https://jiss.org.il/en/inbar-iran-and-israel-the-inevitable-war>
- KIS-BENEDEK József (2018): *Katonai biztonság Marokkótól Iránig*. Budapest, Zrínyi.
- LEVY, Ido (2021): *How Iran Fuels Hamas Terrorism*. The Washington Institute, Policy Analysis, PolicyWatch 3494. 2021. július 1. Online: www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-iran-fuels-hamas-terrorism
- LEWIS, James Andrew (2019): Iran and Cyber Power. Commentary. *Center for Strategic & International Studies*, 2019. június 25. Online: www.csis.org/analysis/iran-and-cyber-power
- MARAS, Marie-Helen (2016): *A terrorizmus elmélete és gyakorlata*. Budapest: Antall József Tudásközpont
- MASTERSON, Julia (2022): Iran Nuclear Talks Show Some Progress. *Arms Control Today*, 2022. január–február. Online: www.armscontrol.org/act/2022-01/news/iran-nuclear-talks-show-some-progress

- N. RÓZSA Erzsébet (2010): Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. In CSICSMANN László (szerk.): *Islám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Budapest: Aula, 251–274.
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az Arab Tavasz: A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest: Osiris – Külügyi és Külgazdasági Intézet
- Nemzetközi Atomenergia Ügynökség: *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*. GOV/2003/75 (2003. november 10.). Online: www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-75.pdf
- NOËL, Jean-Christophe (2020): *Israeli Cyberpower*. French Institute of International Relations. Online: www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/noel_israeli_cyberpower_2020.pdf
- O’DONNELL, Norah (2018): Saudi Arabia’s Heir to the Throne Talks to 60 Minutes. *CBS News*, 2018. március 19. Online: www.cbsnews.com/news/saudi-crown-prince-talks-to-60-minutes/
- ORION, Assaf (2021): *Israel’s Grand Strategy Ripples Begin at Home*. Hoover Institution. 2021. május 11. Online: www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/orion_webreadypdf-rev.pdf
- SHINE, Sima – Raz ZIMMT (2021): Iran: At a Low Point, but Still the Primary Threat to Israel’s Security. In Itai BRUN – Anat KURZ (szerk.): *Strategic Survey for Israel 2020–2021*. Tel-Aviv: Institute for National Security Studies, 37–42. Online: www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/01/StrategicAssessment20-21_ENG_e.pdf
- SIMAN-TOV, David – Shmuel EVEN (2020): *A New Level in the Cyber War between Israel and Iran*. Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1328. 2020. június 3. Online: www.inss.org.il/publication/iran-israel-cyber-war/
- STEINBERG, Guido (2021): The “Axis of Resistance”. Iran’s Expansion in the Middle East Is Hitting a Wall. *German Institute for International and Security Affairs*, SWP Research Paper 6. Online: <https://doi.org/10.18449/2021RP06>
- Stockholm International Peace Research Institute (2020): *SIPRI Yearbook 2020*. Oxford: Oxford University Press
- TOI Staff (2021): Israel Said to Approve \$1.5 Billion Budget for Potential Strike on Iran. *The Times of Israel*, 2021. október 19. Online: www.timesofisrael.com/israel-said-to-approve-1-5-billion-budget-for-potential-strike-on-iran/
- YADLIN, Amos – Assaf ORION (2020): *The Assassination of Fakhrizadeh: Considerations and Consequences*. Institute for National Security Studies, INSS Insight No. 1409. Online: www.inss.org.il/publication/fakhrizadeh/